

Idäntutkimuksen ongelmia – sukupuoli

Venäjän ja itäisen Euroopan tutkimuksen ongelmiin on kuulunut naisten ja naisten kokemusten ja elämänalueiden ja ylipäättään sukupuolen näkymättömyys. *Idäntutkimus* 4/2006 on ryhtynyt korjaamaan puutetta omistamalla teemanumeronsa – pääkirjoituksensa ja pääosan artikkeleistaan, puheenvuoroistaan ja kirjaesittelistään – ”sukupuolelle”. Tämän myötä työlistä on monipuolistunut, sillä esiin ovat nousseet väestön enemmistön asemaan, hyvinvointiin ja arkielämään liittyvät kysymykset.

Erinomaista, mutta millaisesta edistysaskeleesta on kysymys? ”Tasa-arvo”-termillä otsikoitu pääkirjoitus tuntuu kertovan YK:n kehitysrahaston (UNDP) Inhimillisen kehityksen raporttiin (HDR) nojautuen heti aluksi, että uusi Venäjä on maailman tasa-arvoisimpia maita. Ylimmäksi ongelmaksi nostetaan väestön elinajan odote, siis se miesten ja naisten välinen ero, joka on transitiokaudella kasvanut entisestään. Päätelmä, että ”näillä mittareilla mitattuna miehet näyttävät maksaneen erityisen kovan hinnan Venäjän siirtymäkaudesta”, viittaa myös pääkirjoitusta seuraaviin artikkeleihin, miehiä koskeviin laadullisiin tapauksiin eli pariin pietarilaismiesten haastattelututkimukseen. Mutta ehkäpä väite että sukupuolten tasa-arvo on Venäjällä ”hyvällä mallilla” täytyy lukea ironisena huomautuksena, jonka varsinainen tarkoitus on kutsua lukijoita se problematisoimaan, jopa kiistämään?

Olen seurannut kehitysrahaston vuosittaista julkaisua sen ensivaiheista (1990) lähtien. Globaalien ja niihin liittyneiden alueellisten ja kansallisten lisäraporttien avulla on voinut saada hyvän yleiskuvan koko itäisen Euroopan

murroksesta ja nimenomaan Neuvostoliiton purkautumisesta, sitä seuranneesta taloudellisesta romahduksesta ja siitä dramaattisesta tuloerojen kasvusta, johon monikansallisilla ja läntisillä rahastoilla ja ohjelmilla on ollut oma osuutensa. Tärkeää on ollut myös, että YK:n raportti on jo yli kymmenen vuoden ajan (1995) sisältänyt yleisinhimillistä kehitystä mittaavan indeksin (HDI) lisäksi sukupuolisensitiiviset kehitys- ja valtaaindeksit (GDI, GEM).

Pääkirjoituksessa viitattu taulukko löytyy Venäjän erillisraportista. Tulos, jonka mukaan Venäjä olisi globaalisti katsoen ”tasa-arvon” sijaluvulla 3, saatiin aikaiseksi vertaamalla sukupuolisensitiiviä kehitysindeksiä yleisinhimillisen kehityksen indeksiin. Erillisraportin GDI-indeksistä esitellään minulle käsittämättömästi syystä vain kolme tekijää. Yksi mittareista eli eliniän odote nostaa esiin miesten ongelmat; toinen eli koulutus taas korostaa naisten mahdollisuuksia; kolmas eli lukutaito on merkitykseton sikäli että se erottelee miehiä ja naisia vain kehityksessa. Globaalissa pääraportissa esitelty GDI sisältää myös ansiotason ja paljastaa sen, että Venäjän naisilla ei ole erinomaisesta koulutuksestaan paljon hyötyä: naisten ansiot jäävät kahteen kolmasosaan miesten ansioista. Mikäli ”tasa-arvoa” tarkasteltaisiin liittämällä siihen myös toimijuutta ja valtaa koskevia mittareita, naisten tilanne näyttäisi vielä huonommalta: GEM-sijaluku 62 kaikkiaan 75 tässä yhteydessä vertaillun valtion joukossa kertoo naisten perustavasta syrjäytymisestä poliittisesta ja taloudellisesta päätöksenteosta.

Indeksejä esiteltäessä kannattaisi muistaa, että edes yltäminen GDI-asteikon ylimmille

askelmille ei ole suinkaan todiste siitä, että maassa vallitsisi ”tasa-arvo”. Tätä painottavat myös vuoden 2006 julkaisussa annetut indeksitaulukoiden lukuohjeet. Niiden mukaan olisi myös välttämätöntä luoda naisille ja miehille erilliset hyvinvointi-indeksit. Tämä olisi varmasti merkittävä edistysaskel sukupuolen ja globaalin – ja postsosialistisen – kehityksen tutkimukselle. Samalla se johtaisi väistämättä pohdintaan sekä mittareiden validiudesta että niiden tilastopohjasta. Indeksit ovat aina arvoja teoriasidonnaisia valintoja mittareista, niiden asteikoista ja keskinäisistä painoarvoista ja toisaalta siitä, että millaisia luotettavia ja kattavia tietoja on saatavissa kaikista YK:n jäsenvaltioista tai edes niiden pääosasta.

Tämä onkin olennaista. Itse asiassa myös sukupuolensensitiiviseen indeksiin nyky muodossaan tulee suhtautua varauksellisesti. Siitä ”tapaus Venäjä” on hyvä esimerkki.

Feministinen kritiikki on väsyksiin saakka toistanut, että globaalis-alueellis-kansallisesti kattavia ja ajallisesti vertailukelpoisia tilastoja, joiden koosteisiin erilaiset indeksit nojaavat, on ollut mahdollista rakentaa pääosin julkisen alueen kehityskulkujen varaan. Näin ne eivät yleensä tai ainakaan suoraan kartoita niitä ongelmia, joita naiset kohtaavat yksityisellä alueella eivätkä siten tuo esiin myöskään yksityisen ja julkisen alueen keskinäisiä sidoksia. HDR-raportin mukaan tämän hetken päähaaste naisnäkökulmasta on, että erityisesti hoivatyötä ja sukupuolistunutta väkivaltaa koskeva tilastointi saataisiin sille tasolle, että ne jollakin tavoin saataisiin mukaan indekseihin.

Tosiaan – jos katsottaisiin yksityistä aluetta ja siellä tehtävää palkatonta hoito-, hoiva- ja huolenpitotyötä, alkaisi myös se erityisoikeus, joka tarkoittaa Venäjän naisten oikeutta siirtyä eläkkeelle viittä vuotta miehiä aikaisemmin, asettua oikeisiin kehyksiin. On kiistatonta, että ansiotyön lisäksi kannettava päävastuu koti- ja hoivatyöstä kerryttää työvuosien mittaan työtunteja huomattavasti tuota viittä vuotta enemmän. Tiedämme tietysti myös, että eläkkeellä ollessaankaan naiset eivät ole pelkkä valtiontaloudellinen ongelma ja

rasite, koska monet jatkavat ansiotyön tekoa ja / tai siirtyvät ”babuska-vuoroon”. Jos tämä työ saataisiin mukaan indeksiin, Venäjän naisten ja miesten ansioerot olisivat tehtyjä työtunteja ajatellen entistäkin ilmeisemmät.

Sukupuolistunutta väkivaltaa koskeva indeksi avaisi puolestaan kysymyksiä, jotka liittyvät myös ihmisoikeuksiin ja Venäjään oikeusvaltiona. YK:n piirissä hyväksytyjen määritelmien mukaan tähän kokonaisuuteen on luettava sekä psyykinen, fyysinen ja seksuaalinen väkivalta henkilötasolla että rakenteellinen väkivalta, jolla viitataan prostituutioon ja naiskauppaan ja reproduktiivisten oikeuksien puutteeseen. Venäjän kriisikeskusliike on jo 1990-luvun puolivälistä lähtien välittänyt itse kokoamiaan tilastotietoja, joiden mukaan maassa kuolee vuosittain lähes 15 000 naista parisuhdeväkivallan tuloksena. Luku on suurempi kuin esimerkiksi sotilasuhrien vuosittainen määrä Tšetšenian sodassa. Väestöön suhteutettuna se on likipitään kaksikymmenkertainen esimerkiksi Suomeen verrattuna – niin suuri, että olen itsekkin epäuskoinen aina sen esittäessäni. Oman lisänsä indeksiin toisi transitiokaudella räjähdysmäisesti kasvanut, nuoria naisia koskeva prostituutio ja sen kärjekkäin muoto, naiskauppa. Se on koskettanut näinä vuosina varovastikin katsoen kymmeniätuhansia venäläisiä naisia. Lopulta on vaikea ajatella, että kukaan olisi voinut unohtaa ehkäisymahdollisuuksien laiminlyönnin Neuvostoliitossa / Venäjällä. Kaikkiaan naisille tehtyjen aborttien määrä on vuosittain ollut samansuuruinen kuin synnytysten määrä. Ei siis ihme, että vaikka jotain kohennusta on tässä kohdin tapahtunut, ei Venäjän naisillakaan mene erityisen hyvin: 72 ikävuodellaan he yltävät sijaluvulle 99 eli kehitysmaiden keskiryhmän tienoille.

Miesten eliniän romahtaminen on ilman muuta hätkähdyttävä tosiasia, mutta se ansaitsee paitsi huomiota myös analysointia, siis miestutkimusta. Se ei kuitenkaan tarkoita ”malestreamin” puitteissa tehtävää tutkimusta, jossa sukupuolta käytetään yksinomaan (määrällisenä tai laadullisena) empiirisenä variaabelina. Se että keskitytään vaihteeksi avoimesti miehiin,

ei paljoa auta, jos koko perusajatus, siis ajatus vallasta, on jäänyt tunnistamatta. Tämä taas on nk. kriittisen miestutkimuksen tunnusmerkki, ja sille Venäjän ja itäisen Euroopan tutkimuksessa on todellista tarvetta. Ilman valtakriittistä lähtökohtaa miehet näyttävät ainoastaan transition uhreilta sen sijaan että heitä tarkasteltaisiin myös itseään ja toisiaan tuhoavina maskuliineina.

Kiinnostavaa on, että demografiset ongelmat, joille ei edes neuvostohistoriassa löydy vertaava, ovat viime aikoina virittäneet eräänlaista miesten oikeus -liikehdintää aivan vertikaalisen valtajärjestelmän huipulla. Siihen kutsutaan mukaan myös ruohonjuuritason naisaktivisteja, kuten työryhmäistuntomme EU:n ja Venäjän Lahdessa marraskuussa 2006 pidetyssä kansalaisfoorumissa osoitti: naisten ajankohtaisin tehtävä olisi omien oikeuksiensa turvaamisen sijasta kuulemma nyt ”miesten pelastaminen”. Väestöongelmia ratkotaan myös monilla naisiin suoraan kohdistuvilla keinoilla, sekä houkutteilla että pakotteilla, joiden tarkoitus on saada syntyvyys nousuun. Yksi esimerkki on duumassa (onneksi) torjuttu lakiehdotus, jonka nojalla naimisissa oleva nainen olisi joutunut hankkimaan raskauden keskeytykseen luvan aviomieheltään – siis henkilöltä jonka tosiasiallisesta osallisuudesta vastaisina vuosina ei ollut edes neuvostoaikoina, saati nyt, paljoa takeita. Toinen hyvä esimerkki on päätös ”äitiyspääomasta”, joka vastaisi

naisten parin vuoden ansioita. Rahalla, jonka käyttö olisi ylhäältä ohjattua, naiset on määrä saada ottamaan ongelmista ryhmäkohtainen vastuu – suurimmaksi osaksi ilman enempää yksityistä tai julkista tukea: merkkejä ei juuri näy siitä, että valtio (eri tasoillaan) kehottaisi edes periaatteellisesti miehiä tekemään osansa tai lisäisi lapsiin liittyviä ennalta ehkäiseviä hyvinvointipalveluja.

Hyvinvoinnin ja kehityksen näkökulmasta ”häviäjiä” on siis paljon, ”voittajia” vähän sukupuolesta tai sukupolvesta riippumatta. Se millaista uutta hyvinvointiregiimiä Venäjälle ollaan hahmottamassa, jos mitään, kiertyy viime vaiheessa keskusteluksi demokratiasta, siitä onko syytä pitää legitimiinä valtajärjestelmää, jolle ihmiset – eritoten naiset mutta myös miesten enemmistö, lapset ja vanhukset – ovat vain väestöä, eivät kansalaisia. Kaikkiaan Aleksanteri-instituutissa kehitteillä oleva yhteishanke työnimeltä ”Hyvinvointi, sukupuoli ja toimijuus” on enemmän kuin ajankohtainen. Eurooppalaisella tasolla se avaa kiintoisia mahdollisuuksia vertailla kehityskulkuja eri puolilla entistä Itä-Eurooppaa: Venäjällä ja sen liitännäismaissa, EU:n piiriin suuntautuviissa maissa ja edelleen EU:n ehdokas- ja jäsenmaissa Baltiasta aina Kaakkois-Eurooppaan.

Aino Saarinen